

РЕАЛІЗАЦІЯ ЗАВДАНЬ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА НА СТАДІЇ ПІДГОТОВКИ СПРАВИ ДО РОЗГЛЯДУ

Котвяковський Ю. О.

ВСТУП

Цивільне судочинство, як і більшість юридичних процесів в правовій системі нашої держави, здійснюється шляхом послідовної реалізації окремих логічно обумовлених стадій. Вказане означає, що розгляд якої цивільної справи не може відбуватися миттєво, у день подання заявником, позивачем або стягувачем своєї заяви до суду, з викладеним у ній проханням щодо захисту порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів. Законне, правове та юридично якісне вирішення не лише будь-якого цивільно-правового спору, але й будь-якого іншого юридичного значимого питання, як то встановлення фактів, що мають юридичне значення в порядку окремого провадження чи видача судового наказу про стягнення певних грошових коштів з боржника з правилами наказного провадження, потребує якісної та комплексної підготовки, яка здійснюється судом у відповідності до чіткого алгоритму, регламентованого цивільним процесуальним законодавством України.

Вимога стадійності продиктована не лише необхідністю суворого дотримання норм матеріального та процесуального права через правильну кваліфікацію юридичних правовідносин і часто зумовлюється складністю самої цивільної справи, вивчення матеріалів якої вже саме по собі потребує значних витрат процесуального часу суду. В цій частині підготовка справи до судового розгляду є невід'ємною частиною суддівської роботи, незалежно від досвіду, рівня кваліфікації, професійних якостей чи бажання судді.

Слід зауважити, що у цивільному процесі ще до розгляду та вирішення справи по суті, будь-який вид судового провадження потребує оптимального структурування не лише процесуальних дій суду, але і процесуальної поведінки сторін (учасників) справи, створивши в першу чергу підґрунтя до забезпечення принципів змагальності та диспозитивності, а також недопущення зловживання процесуальними правами з боку всіх залучених до розгляду справи суб'єктів. В подальшому, підготовчі дії дають змогу збирати сторонам додаткові докази, а суду – визначити характер спірних правовідносин та предмет доказування у справі позовного провадження, або ж вид юридичного факту, що підлягає встановленню та необхідні докази, які можуть сприяти цьому, або ж навпаки – перешкодити у реалізації прохальної частини конкретної заяви. Таким чином, процесуальний елемент підготовки справи до судового розгляду формує послідовну, логічну, раціональну та чітку структуру цивільної справи в цілому, що вже саме по собі заперечує можливість формального підходу до цієї стадії.

1. Взаємозв'язок завдань та принципів цивільного судочинства

Здійснення правосуддя відбувається відповідно до визначеного процесуальним законом завдання, яким за ч. 1 ст. 2 Цивільного процесуального кодексу України (ЦПК) є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави¹. Вказане завдання превалює над будь-якими іншими міркуваннями в судовому процесі, що визначено в ч. 2 ст. 2 даного Кодексу.

Тлумачачи складові вказаного завдання, Гетманцев М. розкриває їх суть наступним чином: справедливість забезпечується на основі правильного встановлення фактичних обставин справи, їх юридичної оцінки, правильного тлумачення норм, що застосовуються, а вимога своєчасності розгляду забезпечується цілим інститутом процесуальних строків, які встановлені законом². Савчин Н. в свою чергу розкриває безсторонність (неупередженість) суду як відсутність упередженості та необ'єктивності³.

Разом з тим, на наш погляд, концептуальний зміст елементів завдання цивільного судочинства є набагато ширшим, враховуючи як різну направленість законодавчо закріплених стадій, форм та процесуальних механізмів, що використовуються в правосудді по цивільним справам, а також багатоманіття основних засад, які покликані забезпечувати його практичну реалізацію. Оцінка і дослідження завдання цивільного судочинства, на наш погляд, неможлива без його аналізу, здійсненого через призму принципів, за якими вказаний вид судочинства здійснюється, оскільки основні засади визначають межі реалізації кінцевої мети правосуддя. Концентрація ж уваги виключно на досягненні певного завдання завжди ризикує стати втіленням крилатої фрази «Мета виправдовує засоби», що є недопустимим у питанні захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Питання підготовки справи до розгляду не охоплюється лише стадією підготовчого провадження, яка регламентована статтями 189–200 ЦПК та використовується у позовному провадженні. Цивільний процесуальний кодекс України окремими нормами регламентує також і алгоритм підготовки справи до розгляду в окремому провадженні (зокрема, при розгляді судом справ про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою (ст. 307), про усиновлення (ст. 312), підготовку розгляду справи судом апеляційної (ст. 265) та касаційної (ст. 399) інстанцій, а також у справах про оскарження рішення третейського суду та оспорювання рішень міжнародного комерційного арбітражу (ст. 456). Окрім того, нормативна регламентація підготовки до судового розгляду в іншій категорії справ, які не перелічено вище, хоча і не має

¹ Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 року № 1618-IV / Верховна Рада України – офіційний веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 28.10.2025).

² Гетманцев М. Завдання цивільного судочинства за ЦПК України та ЦПК Республіки Молдова: порівняльно-правовий аналіз. *Підприємство, господарство і право*. 2016. № 11. С. 6.

³ Савчин Н. Завдання цивільного судочинства крізь призму практики Європейського суду з прав людини. *Підприємство, господарство і право*. 2018. № 12. С. 66.

окремо визначеної норми, однак впливає зі змісту конкретно визначених підготовчих дій. Таким чином, порушене у даному розділі теоретико-прикладне питання пронизує увесь цивільний процес і не обмежується лише позовним провадженням, що свідчить як про системний характер досліджуваного аспекту як ключового, базового процесуального інструменту, покликаного забезпечити ефективність у вітчизняному правосудді.

Перш, ніж перейти до дослідження взаємозв'язку підготовчого провадження, підготовки справи до розгляду із завданнями правосуддя в цивільних, земельних, сімейних, трудових та житлових справах, слід більше детально охарактеризувати принципи цивільного судочинства і їх роль у процесі здійснення правосуддя, а вже потім – розкрити їх вплив на підготовку справ до судового розгляду і забезпечення досягнення їх кінцевого результату.

Частина третя статті 2 ЦПК основними засадами (принципами) цивільного судочинства відзначає: 1) верховенство права; 2) повагу до честі і гідності, рівність усіх учасників судового процесу перед законом та судом; 3) гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; 4) змагальність сторін; 5) диспозитивність; 6) пропорційність; 7) обов'язковість судового рішення; 8) забезпечення права на апеляційний перегляд справи; 9) забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у випадках, встановлених законом; 10) розумність строків розгляду справи судом; 11) неприпустимість зловживання процесуальними правами; 12) відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення. Вказаний перелік є доволі широким у порівнянні із складовими переліку завдань цивільного судочинства, що дає підстави констатувати «підпорядкованість» загальних засад правосуддя його загальній меті. Всі принципи у сукупності, та кожен окремо, покликані забезпечити певне втручання у досягнення мети правосуддя, шляхом базисного впливу на нормотворчу діяльність законодавця та правозастосовчу діяльність суду, спрямовуючи всіх учасників даної сфери у забезпечення високих міжнародних стандартів захисту права та основоположних свобод людини і громадянина.

За твердженням Євхутіч І. М., та Парасюка В. М. принципи цивільного судочинства мають важливе значення, позаяк: 1) слугують початком тлумачення процесуальних норм із недостатньо вираженим чітким змістом, у разі усунення прогалин у праві, дають змогу знайти правильне рішення того чи іншого процесуального питання, якщо в чинному законодавстві немає відповідної норми; 2) є орієнтиром у нормотворчій діяльності. Вони визначають основні напрями, перспективи розвитку цивільного процесу, слугують головним критерієм оцінки обґрунтованості пропозицій про зміну й доповнення цивільного процесуального законодавства; 3) ними керується суд при розгляді та вирішенні цивільної справи, і він не повинен їх порушувати, адже це призведе до ухвалення незаконного та необґрунтованого рішення; 4) вони допомагають правильно організувати діяльність суду, поведінку учасників судового процесу⁴.

⁴ Цивільне процесуальне право України : навчальний посібник / кол. авторів ; за ред. В. О. Кучера, А. О. Дутко. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. С. 48–49.

Більш розширене тлумачення значенню основних засад цивільного процесуального права наводиться підручнику «Цивільне процесуальне право України (Загальна частина)» авторства науковців Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. За їх позицією значення принципів полягає в тому, що: 1) вони слугують необхідною умовою вдосконалення діючого цивільного процесуального законодавства, діяльності судових органів (сприяють виявленню прогалин, колізій в правовому регулюванні поведінки суду і учасників судового процесу); 2) принципи сприяють у правильному розумінні (тлумаченні) та застосуванні процесуальних норм і допомагають подолати прогалини у праві, а для суду віднайти правильний варіант вирішення справи (аналогія закону, аналогія права); 3) суд керується принципами при розгляді та вирішенні цивільної справи і не повинен їх порушувати (будь-яке відхилення від принципів призводить до ухвалення незаконного та необґрунтованого рішення у справі); 4) вони допомагають правильно організувати діяльність суду, поведінку учасників судового процесу; 5) принципи визначають напрямки розвитку цивільного судочинства і цивільного процесуального законодавства відповідно до правової політики держави у сфері судоустрою і судового захисту⁵.

Бонтлаб В. В. вказує на те, що принципи цивільного процесуального права, які виділені шляхом смислового механізму, повинні відповідати таким ознакам, як: регулятивність; системність – кожен елемент системи принципів повинен мати своє чітке місце, а також принципи не повинні дублювати змісту один одного; дієвість та загальність – означає те, що принципи цивільного процесуального права повинні реалізовуватись на усіх стадіях процесу, а також в усіх видах цивільного правосуддя; джерело походження – принципи права повинен мати форму зовнішнього вираження; демократичність – принцип права повинен відображати ідеї демократичності, громадянського суспільства, правової держави, незалежності, свободи дій та інших; нормативність та текстуальне закріплення – принцип повинен бути закріплений у цивільному-процесуальному законодавстві, або прямо виходити із норми права; ідейна спрямованість – в основі принципу цивільного процесуального права закладена певна ідейна спрямованість, яка є передумовою виникнення принципи та обумовлюється соціально-економічними основами суспільного життя⁶.

Андрушко А. В. в цій частині звертає увагу на функцію регулятивності принципів цивільного процесуального права, відзначаючи, що на відміну від процесуальних норм вона проходить на більш високому рівні, є абстрактною і всезагальною. Загальні засади процесуального права, на думку вченого, «визначають загальні поняття, хід і зміст судового розгляду цивільних справ, вказують на специфіку даної галузі права, її якісні особливості. Зазначені

⁵ Цивільне процесуальне право України (Загальна частина): підруч. / О.В. Гетманцев, Л.А. Кондрат'єва, Л.А. Остафійчук, А.Л. Паскар, І.Ю. Татулич; за ред. О.В. Гетманцева. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. С. 95.

⁶ Бонтлаб В. В. Принципи цивільного процесуального права у новітніх умовах сьогодення: науково-правовий аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2014. № 2(10). С. 9. URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14bvvnpa.pdf> (дата звернення: 28.10.2025).

положення конкретизуються в нормах цивільного процесуального права і проводять більш глибоку регламентацію інститутів цивільного судочинства»⁷.

В свою чергу Миколаєць В. А. та Котович І. О. слушно підсумовують, що «Принципи цивільного судочинства утворюють єдину систему, де кожен елемент має самостійне значення, але водночас тісно пов'язані з іншими завданнями спільній меті та завданням цивільного судочинства. Дія одного принципу обумовлює дію інших, і жоден з принципів не може функціонувати ізольовано від їх сукупності»⁸.

Як бачимо, більшість вчених стоїть на позиції базовості принципів цивільного процесуального права відносно всіх без винятку аспектів та процесів, які відбуваються в правосудді. Відтак, підготовка справи до судового розгляду у всіх без виключно випадках має відбуватись у суворій відповідності принципам цивільного судочинства, закладаючи базис для ухвалення законного і обгрунтованого судового акту у формі рішення, судового наказу чи постанови.

Прослідкувати пряму пов'язаність принципів цивільного судочинства із його завданнями та підготовкою справ до судового розгляду можна на основі аналізу кожної окремої загальної засади цивільного судочинства.

2. Аналіз впливу принципу верховенства права на стадію підготовки справ до судового розгляду

Так, зокрема, без дотримання принципу верховенства права неможливо забезпечити справедливий та неупереджений розгляд і вирішення цивільних справ, оскільки будь-який відступ суду від основоположних прав та свобод людини неминуче призводить до свавілля у правосудді, підриваючи як суспільну довіру, так і підвалини соціальної, демократичної та правової держави в загальному.

На думку Давидюк М. О. принцип верховенства права, в межах цивільного процесуального права, має на меті встановлення меж діяльності держави для захисту прав та свобод людини. Принцип базується на тому, що положення закону повинні бути зрозумілими і передбачуваними; права повинні бути захищені; вирішення питань про юридичні права мають здійснюватися на підставі закону⁹.

В той же час, Довгерт А. С., досліджуючи дію принципу верховенства права у сфері приватного права, зауважує: «Дуже часто справедливість розуміють як рівність пропорцій або як концепцію пропорційності обраних засобів поставлені меті. Але визначити поняття справедливості та закріпити його нормативно в законах неможливо. Справедливість є категорією, яка

⁷ Андрушко А. В. До питання про загальні засади цивільного судочинства. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. Науковий часопис.* 2002. № 3. С. 57.

⁸ Миколаєць В. А. Принципи та процедури судочинства («Цивільне судочинство») : навчальний посібник / В. А. Миколаєць, І. О. Котович. Ірпінь : Державний податковий університет, 2024. С. 34.

⁹ Давидюк М. О. Принцип верховенства права в цивільному судочинстві. *Приватне право в умовах війни* : матеріали Всеукр. наук. конф. (Одеса, 15 листопада 2022 р.) / за заг. ред.: д. ю. н., проф. Є. Харитонова, д. ю. н., проф. І. Давидової; НУ «ОЮА». Одеса : Фенікс, 2022. С. 442.

адекватно може бути реалізована через правозастосовчу діяльність. Слід пам'ятати, що коли несправедливість закону стає нестерпною, суд повинен захищати справедливість»¹⁰.

Вказана думка є досить слушною та повністю відповідає правовій природі завдань цивільного судочинства, якими зокрема є справедливий розгляд і вирішення цивільних справ. Разом з тим, без активної участі принципу верховенства права досягти справедливості неможливо не лише в результатах вирішення спору, але і до початку процесу його розгляду, зокрема у підготовчому провадженні.

Так, одним із елементів підготовчого провадження у цивільних справах є обмін сторонами спору заявами по суті справи, види яких визначено в ч. 2 ст. 174 ЦПК. Однією із таких заяв є відзив відповідача на пред'явлений до нього позов, який згідно з ч. 7 ст. 178 ЦПК подається в строк, встановлений судом, який не може бути меншим п'ятнадцяти днів з дня вручення ухвали про відкриття провадження у справі. При цьому, згідно даної норми суд має встановити такий строк подання відзиву, який дозволить відповідачу підготувати його та відповідні докази, а іншим учасникам справи – отримати відзив не пізніше першого підготовчого засідання у справі.

Подання відзиву на позов є механізмом реалізації в цивільному судочинстві завдання відносно справедливого розгляду спору, оскільки за відсутності такого процесуального права у відповідача, останній не міг би законно представити свої аргументи суду у письмовому вигляді. І позов, і відзив, а також інші заяви по суті спору, подаються на стадії підготовчого провадження у письмовій формі, що у свою чергу також відображає забезпечення справедливого способу донесення до суду своє позиції всіма учасниками цивільної справи.

В свою чергу, позивач має право навести свої пояснення, міркування і аргументи щодо наведених відповідачем у відзиві заперечень у письмовій відповіді на відзив, яка відповідно до ч. 4 ст. 179 ЦПК подається в строк, встановлений судом. При цьому, суд повинен визначити позивачу такий строк подання відповіді на відзив, який дозволить йому підготувати відповідні докази, свої аргументи і міркування, а інші учасники справи повинні мати змогу завчасно, до початку розгляду справи по суті отримати відповідь на відзив. Крім того, даний строк має дати змогу відповідачу надати учасникам справи заперечення завчасно до початку розгляду справи по суті.

Керуючись вказаною нормою, суди першої інстанції, як правило, визначають позивачеві 5-денний строк на надання відповіді на відзив, визначаючи його в ухвалі про відкриття провадження у справі. Одним із численних прикладів цього є ухвала Чутівського районного суду Полтавської області про відкриття провадження у справі від 31 липня 2025 року, в якій суддя встановив відповідачу п'ятнадцятиденний строк, який розпочинався з дня вручення даної ухвали, для подання відзиву на позовну заяву, а позивачу визначив п'ятиденний строк для подання відповіді на відзив, який

¹⁰ Довгерт С. А. Дія принципу верховенства права у сфері приватного права. *Університетські наукові записки*. 2007. № 2(22). С. 85.

розпочинався з дня отримання відзиву¹¹. В той же час, зважаючи на різну тривалість строків подання процесуальних заяв суду, встановлених позивачу та відповідачу, може закрастися думка, що суд таким чином, ставлячи під загрозу справедливий розгляд справи, ставить відповідача у більш привілейоване становище у порівнянні з його опонентом, визначаючи йому значно більший строк для представлення суду своєї позиції у справі. Однак, дане твердження буде невірним, а визначення вказаних строків жодним чином не посягає на рівність у процесуальних права учасників справи. Позивач, на відміну від відповідача, має значно більший строк для підготовки аргументованої позиції та обґрунтування її належними доказами, який дорівнює строку позовної давності, встановленими Цивільним кодексом України за певним видом позовних вимог. Це свідчить про те, що аргументаційні і доказові можливості особи, яка ініціює позовне провадження в суді, як правило заздалегідь є значно ширшими, що дає їй змогу належно підготувати зміст своїх майнових або немайнових претензій до відповідача. З цих же підстав а ч. 5 ст. 177 ЦПК визначає, що позивач зобов'язаний додати до позовної заяви всі наявні в нього докази, що підтверджують обставини, на яких ґрунтуються позовні вимоги (якщо подаються письмові чи електронні докази позивач може додати до позовної заяви копії відповідних доказів). Таким чином, позивачу у відповіді на відзив часто лишається лише аргументовано заперечувати проти доводів свого опонента, який обмежений у часі 15-денним терміном.

Разом з тим, така ситуація кардинально може змінитись, наприклад, у разі пред'явлення позову до значної кількості відповідачів, кожен із яких матиме право на надання відзиву на позов. В цьому випадку п'ятиденного строку для надання відповіді на кожен з відзивів об'єктивно може не вистачити, однак і в цьому випадку позивач має змогу у підготовчому судовому засіданні клопотати про визначення йому додаткового строку для надання відповіді на відзив та відкладення підготовчого судового засідання. Крім того, суди задовольняють такі клопотання навіть у позовах з одним відповідачем у тому разі, якщо позивач обґрунтує наявність незалежних від нього обставин, через які він не зміг подати свою відповідь на відзив у визначений судом 5-денний строк. Як приклад можна навести ухвалу Личаківського районного суду м. Львова від 09.09.2025 р., якою суд надав Львівському міському комунальному підприємству «Львівтеплоенерго» строк п'ятиденний строк з дня отримання ухвали для подання відповіді на відзив з тих підстав, що уповноважений представник вказаної юридичної особи перебував на лікарняному. В той же час, суд даною ухвалою визначив і відповідачу 5-денний строк для подання заперечення¹².

¹¹ Ухвала про відкриття провадження у справі Чутівського районного суду Полтавської області від 31 липня 2025 року (справа № 550/941/25, провадження № 2/550/456/25) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129236070> (дата звернення: 29.10.2025).

¹² Ухвала Личаківського районного суду м. Львова від 9 вересня 2025 року (справа № 463/5175/25, провадження № 2/463/1677/25) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130066972> (дата звернення: 29.10.2025).

Вищевикладене наочно показує те, як суд на стадії підготовчого провадження закладає підґрунтя до ухвалення справедливого рішення, встановлюючи всім учасниками справи справедливі і рівноправні умови для реалізації ними своїх процесуальних прав.

Одним із ключових концептів, які виділяє Цувіна Т. А. у наведеному вище принципі верховенства права є законність, що передбачає неухильне дотримання під час здійснення цивільного судочинства норм процесуального та матеріального законодавства за умови, що воно відповідає встановленим ЄСПЛ вимогам до «якості закону», зокрема є доступним та передбачуваним¹³.

Вказане, на наш погляд, слід розуміти так, що принцип верховенства права змушує суд суворо застосовувати існуючі законодавчі та підзаконні акти лише у тому випадку, якщо вони повністю узгоджуються із демократичними засадами існування суспільства. У разі ж наявності суперечливих, антиправових або диктаторських положень чинного законодавства, яке регулює певну групу суспільних правовідносин, суд, керуючись ст. 9 Конституції України, яка закріплює примат чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України над нормами національного законодавства України¹⁴, повинен для врегулювання судового спору знайти і застосувати відповідні міжнародні норми, які б не суперечили загальноприйнятним суспільним цінностям та не посягали б на природні права людини і громадянина. До прикладу, Марїнський районний суд Донецької області, розглядаючи в порядку окремого провадження заяву громадянки України, яка діяла в інтересах малолітньої дитини про встановлення факту смерті свого двоюрідного брата, взяв до уваги в якості доказу факту смерті «свідectво про смерть ДНР № 114669 від 08.10.2018 р.» попри те, що ч. 3 ст. 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян на тимчасово окупованій території України» (в редакції станом на дату ухвалення судового рішення) було визначено, що будь-який акт, виданий органами, їх посадовими і службовими особами на тимчасово окупованій території (якщо ці органи або особи створені, обрані чи призначені в порядку, не передбаченому законом), є недійсним і не створює правових наслідків. Обґрунтовуючи відступ від вказаної норми, суд скористався висновками ЄСПЛ, сформульованим у справах проти Туреччини зокрема, «Loizidou v Turkey», «Cyprus v Turkey»), а також проти Молдови та Росії (зокрема, «Mozer v. the Republic of Moldova and Russia», «Ilascu and Others v. Moldova and Russia»), як базувались на Консультативному висновку Міжнародного суду (ООН) у справі Намібії (Namibia case), згідно з якими першочерговим завданням щодо прав, передбачених Конвенцією, завжди має бути їх ефективна захищеність на території всіх Договірних Сторін, навіть

¹³ Цувіна Т. А. Принцип верховенства права у цивільному судочинстві. Матеріали круглого столу, присвяченого 105-й річниці від дня народження видатного вченого у галузі цивільного процесуального права, доктора юридичних наук, професора Семена Юлійовича Каца (м. Харків, 15 груд. 2020 р.) : тез. доп. Харків, 2020. С. 117.

¹⁴ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України – офіційний веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.11.2025).

якщо частина цієї території знаходиться під ефективним контролем іншої Договірної Сторони¹⁵.

Показовим у цьому прикладі є зокрема те, що 21.04.2022 року норму частини 3 статті 9 вищевказаного Закону було змінено доповненою редакцією, за якою «Будь-який акт (рішення, документ), виданий органами та/або особами, передбаченими частиною другою цієї статті, є недійсним і не створює правових наслідків, *крім документів, що підтверджують факт народження, смерті, реєстрації (розірвання) шлюбу особи на тимчасово окупованій території*, які додаються до заяви про державну реєстрацію відповідного акта цивільного стану»¹⁶. Таким чином, в результаті законотворчої діяльності фактично було підтверджено справедливість вказаного судового рішення, прийняття якого безспірно було вчинено у відповідності до принципу верховенства права.

3. Принцип поваги до честі і гідності, рівність усіх учасників судового процесу перед законом та судом в системі гарантій неупередженого правосуддя

Принцип поваги до честі і гідності, рівність усіх учасників судового процесу перед законом та судом корелює із завданням неупередженого вирішення цивільного спору, оскільки зобов'язує в першу чергу суд здійснювати правосуддя на основі паритетного становища суб'єктів незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак (ст. 6 ЦПК). Базовим міжнародним джерелом вказаного принципу на наш погляд можна вважати Статут Організації Об'єднаних Націй від 26.06.1945 року в преамбулі якого зазначено про рішучість народів утвердити віру в основні права людини, у гідність і цінність людської особистості, у рівноправність чоловіків та жінок і в рівність прав великих та малих націй¹⁷. В свою чергу, в п. 3.1 рішення Конституційного Суду України від 25 квітня 2012 року № 11-рп/2012 вказано, що засада рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом забезпечує гарантії доступності правосуддя та реалізації права на судовий захист, закріпленого в ч. 1 ст. 55 Конституції України. Ця засада є похідною від загального принципу рівності громадян перед законом, визначеного частиною першою статті 24 Основного Закону України, і стосується, зокрема, сфери судочинства. Рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом

¹⁵ Рішення Марїнського районного суду Донецької області від 17.01.19 року (справа 237/50/19, номер провадження 2-о/237/31/19) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/79287183> (дата звернення: 01.11.2025).

¹⁶ Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 р. № 1207-VII / Верховна Рада України – офіційний веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> (дата звернення: 05.11.2025).

¹⁷ Статут Організації Об'єднаних Націй від 26.06.1945 року / Верховна Рада України – офіційний веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення: 05.11.2025).

передбачає єдиний правовий режим, який забезпечує реалізацію їхніх процесуальних прав¹⁸.

Забезпечення принципу поваги до честі і гідності усіх учасників судового процесу здійснюється судом на всіх стадіях розгляду справи, в тому числі і навіть на етапі прийняття позовної заяви, клопотання чи скарги до свого провадження. В цій частині, Велика Палата Верховного Суду у п. 22, 23 постанови від 13 березня 2019 року (справа № 199/6713/14-ц, провадження № 14-92ц19) вказала, що нецензурна лексика, образливі та лайливі слова чи символи, зокрема, для надання особистих характеристик учасникам справи, іншим учасникам судового процесу, їх представникам і суду (суддям) не можуть використовуватися ні у заявах по суті справи, заявах з процесуальних питань, інших процесуальних документах, ні у виступах учасників судового процесу та їх представників. Велика Палата Верховного Суду переконана, що використання одними учасниками судового процесу та їх представниками нецензурної лексики, образливих і лайливих слів чи символів у поданих до суду документах і у спілкуванні з судом (суддями), з іншими учасниками процесу та їхніми представниками, а також вчинення аналогічних дій є виявом очевидної неповаги до честі, гідності зазначених осіб з боку тих, хто такі дії вчиняє. Ці дії суперечать основним засадам (принципам) цивільного судочинства (пунктам 2 і 11 частини третьої статті 2 ЦПК України), а також його завданню, яке превалює над будь-якими іншими міркуваннями в судовому процесі¹⁹. Керуючись вказаними висновками ВП ВС, суддя Гайсинського районного суду Вінницької області залишив без розгляду скаргу ОСОБА_1 на постанову виконавчої служби від 27.08.2021 р. через наведені у вказаному процесуальному документі образливі твердження щодо суддів і працівників цього ж суду²⁰.

Слід зауважити, що вказана позиція ВП ВС вкрай добре демонструє квінтесенцію єдності загальних засади та принципів цивільного судочинства, виражаючи послідовність у забезпеченні останніх на будь-якій стадії судового провадження. Визнання неприйнятною (при підготовці справи до розгляду) певної заяви сторони, в якій виражені словесні образи щодо честі і гідності інших учасників справи або суду, секретаря судового засідання чи помічника судді, має на меті запобігти формуванню у судді підсвідомого негативного ставлення до автора таких висловлювань і як наслідок – прояву упередженості при розгляді справи по суті. Від останнього особливо застерігає ЄСПЛ вказуючи у своїх

¹⁸ Рішення Конституційного Суду України від 25 квітня 2012 року № 11-рп/2012 у справі за конституційним зверненням громадянина Шаповалова Олексія Леонідовича щодо офіційного тлумачення положень пункту 20 частини першої статті 106, частини першої статті 111-13 Господарського процесуального кодексу України у взаємозв'язку з положеннями пунктів 2, 8 частини третьої статті 129 Конституції України / Верховна Рада України – офіційний веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-12#Text> (дата звернення: 05.11.2025).

¹⁹ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 13 березня 2019 року (справа № 199/6713/14-ц, провадження № 14-92ц19) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80854817> (дата звернення: 09.11.2025).

²⁰ Ухвала Гайсинського районного суду Вінницької області від 10 лютого 2022 р. (справа № 129/257/22, провадження № 4-с/129/3/2022) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103084536> (дата звернення: 09.11.2025).

рішеннях про обов'язок суду вселяти довіру у населення. Зокрема у п. 30 рішення по справі «Персак проти Бельгії» від 1 жовтня 1982 року ЄСПЛ зазначив про необхідність суду забезпечити всі можливі гарантії, які були б достатніми для усунення будь-яких легітимних сумнівів щодо його безсторонності у справі»²¹. Доповнюючи вказаний висновок, у рішенні по справі «Білуха проти України» (Заява № 33949/02) від 9 листопада 2006 року ЄСПЛ зауважив: «З огляду на це, навіть зовнішні прояви можуть мати певну важливість або, іншими словами, «правосуддя повинно не тільки чинитися, повинно бути також видно, що воно чиниться» (див. рішення у справі «Де Куббер проти Бельгії» (De Cubber v. Belgium), від 26 жовтня 1984 року, п. 26)»²².

Таким чином, можна зробити висновок, що одним із завдань підготовки будь-якої справи до судового розгляду є аналіз поданих її учасниками письмових заяв, скарг, клопотань, відзивів та інших процесуальних паперів на предмет відповідності їх змісту принципу поваги до честі і гідності з метою реалізації завдання цивільного судочинства в частині неупередженого розгляду і вирішення цивільних справ.

Рівність як одна із основних умов справедливого і неупередженого правосуддя, зобов'язує суд забезпечити баланс між процесуальними правами сторін та власними процесуальними повноваженнями суду, що має запобігати зловживанню правами як в судових засіданнях, так і поза його межами, зокрема при підготовці справ до судового розгляду.

Рівність учасників цивільної справи на стадії підготовчого провадження проявляється у вже згаданому вище механізмі подання процесуальних заяв та інших документів сторонами суду. З поміж іншого, процесуальне законодавство зобов'язує позивача, відповідача чи третю особу надсилати копії свого відзиву, відповіді на відзив, заперечення тощо іншим учасниками. Вказаний обов'язок зазначено не лише у випадку подання заяв по суті справи, перелік яких визначено у ч. 2 ст. 174 ЦПК, але і у випадку подання будь-яких письмових документів на стадії виконання рішення суду. Зокрема, на це вказує норма ч. 2 ст. 183 ЦПК, згідно з якою до заяви, скарги, клопотання чи заперечення, які подаються на стадії виконання судового рішення, в тому числі в процесі здійснення судового контролю за виконанням судових рішень, додаються докази їх надіслання (надання) іншим учасникам справи (провадження). Невиконання вказаного обов'язку на практиці може мати негативні наслідки: від неприйняття такого документу судом до накладення штрафу за порушення процесуального обов'язку.

Відповідно, у цивільній справі № 335/1922/20 (провадження № 2/335/3121/2023) Орджонікідзевський районний суд м. Запоріжжя ухвалою від 3 жовтня 2023 р. вирішив роз'яснити Запорізькому державному медико-фармацевтичному університету в особі Волошиної Євгенії Вячеславівни обов'язок виконати вимоги ч. 4, п. 2 ч. 5 ст. 178 ЦПК України надіслати іншим

²¹ European Court of Human Rights. *Piersack v. Belgium*, judgment of 1 October 1982, no. 8692/79. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%220001-57557%22> (дата звернення: 09.11.2025).

²² Рішення ЄСПЛ у справі «Білуха проти України» (Заява № 33949/02) Страсбург, 9 листопада 2006 року (переклад офіційний) / Верховна Рада України – офіційний веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_272#Text (дата звернення: 09.11.2025).

учасникам справи копію відповіді на відзив із наданням суду доказів відправки копії відповіді на відзив²³. В іншій цивільній справі суддя Краматорського міського суду Донецької області повернув без розгляду відповідачу подане ним заперечення через його невідповідність вимогам, передбаченим ст. 178 ЦПК України, що до порядку надіслання його копії позивачу по справі²⁴. По іншому вчинив суддя Нікопольського міськрайонного суду Дніпропетровської області, встановивши у справі № 182/8077/19 те, що відповідач ОСОБА_3 одночасно з надісланням (наданням) відзиву до суду, в порушення вимог ч. 4 статті 178 ЦПК України, не надіслав копії відзиву та доданих до нього документів що підтверджувалось Актом, складеним секретаріатом Нікопольського міськрайонного суду від 01.06.2020 року. Зважаючи на вказані обставини суддя постановив ухвалу, якою визначив для відповідача додатковий п'ятиденний строк для подання суду доказів надіслання відзиву позивачам, який розпочинався з дня отримання ним даної ухвали, а також попередив відповідача про те, що за невиконання ним процесуальних обов'язків, зокрема ухилення від вчинення дій, покладених судом на учасника судового процесу, суд може постановити ухвалу про стягнення в дохід державного бюджету штрафу у сумі від 630,60 грн. до 6306,00 грн. відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 148 ЦПК України²⁵. Аналогічно вчинив і суддя Красноармійського міськрайонного суду Донецької області, зобов'язавши відповідача Приватне підприємство «Капітан» надіслати позивачу копію відзиву та доданих до нього документів та клопотань, надавши суду в строк до 16 червня 2021 року включно підтвердження виконання покладеного даною ухвалою обов'язку²⁶.

Вказане чітко демонструє також і прояв неупередженості суду у питанні забезпечення сторін спору на стадії підготовчого провадження однаковими процесуальними можливостями щодо своєчасного доведення своєї правоти, шляхом надання власних аргументів на аргументи, викладені опонентами.

Гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування технічними засобами, як базовий принцип цивільного судочинства також перебуває у взаємозалежності із його завданням. Справедливе, неупереджене, правове і своєчасне вирішення цивільної справи значною мірою залежить від ефективного суспільного контролю за судовою гілкою влади, зокрема через

²³ Ухвала Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 3 жовтня 2023 р. (справа № 335/1922/20, провадження № 2/335/3121/2023) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113870982> (дата звернення: 06.11.2025).

²⁴ Ухвала Краматорського міського суду Донецької області від 30 листопада 2020 року (справа № 234/11734/20, провадження № 2/234/3293/20) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93415789> (дата звернення: 06.11.2025).

²⁵ Ухвала Нікопольського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 02.06.2020 року (справа № 182/8077/19, провадження № 2/0182/1714/2020) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89587976> (дата звернення: 06.11.2025).

²⁶ Ухвала Красноармійського міськрайонного суду Донецької області від 7 червня 2021 року (справа № 235/2413/21, провадження № 2/235/1067/21) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97501856> (дата звернення: 06.11.2025).

механізми: відкритості судових засідань (ст. 7 ЦПК), відкритості інформації щодо справи, яка перебуває у провадженні, склад конкретного суду, учасників справи та предмет позову тощо (ст. 8 ЦПК України), оприлюднення прийнятого судового рішення в Єдиному державному реєстрі судових рішень (ст. 259 ЦПК України). Як відзначено в п. 171 щорічної доповіді «Про стан забезпечення незалежності суддів України», усі три гілки державної влади підзвітні суспільству, якому вони служать. Повага держави до авторитету судів є невід’ємною передумовою громадської довіри судам, довіри до закону. Необґрунтована критика суду, судового рішення, недовіра до судді як носія судової влади – це удар по авторитету всіх гілок влади, не лише судової, тому забезпечення незалежності суду є їхньою спільною відповідальністю²⁷.

Отже, можна стверджувати, що похідним завданням цивільного судочинства є відправлення його з урахуванням необхідності недопущення падіння авторитету судової гілки влади в очах громадянського суспільства та авторитету судді як її представника поміж своїх співгромадян.

В свою чергу повне технічне фіксування судового засідання слугує гарантом від перекручування як змісту самого рішення, так і висловлених сторонами аргументів, пояснень, заперечень чи клопотань, а також сприяє здійсненню об’єктивної і повної перевірки судових рішень в апеляційному чи касаційному порядку, перегляду справи за виключними або нововиявленими обставинами. Вказаний принцип є одним із постійно застосовуваним на практиці при підготовці справи до судового розгляду, оскільки в цивільному судочинстві фіксується не лише хід безпосереднього розгляду справи в суді, але і підготовчі судові засідання. Така фіксація додатково має на меті створення послідовного плану майбутнього судового розгляду, усуваючи можливість дублювання процесуальних дій, їх повторів чи безпідставне неврахування у подальшому.

4. Реалізація принципу змагальності на стадії підготовчого провадження

Принцип змагальності сторін за своїм функціональним призначенням тісно поєднаний із принципом рівності усіх учасників судового процесу та покликаний забезпечити в першу чергу справедливий розгляд і вирішення цивільної справи. За висновками Стратій О. В. принцип змагальності у судовому процесі, визначений як один із фундаментальних принципів правосуддя, є каменем кутним для справедливості та об’єктивності судового вирішення. Роль судді у забезпеченні даного принципу, на думку вченого полягає у тому, що він виступає нейтральною третьою стороною, функцією якої є не підміна, а спрямування та доповнення активної діяльності сторін, спрямованої на представлення доказів та аргументів для захисту своїх інтересів. Змагальність сторін у судовому процесі за позицією Стратій О. В. дозволяє досягти

²⁷ Щорічна доповідь «Про стан забезпечення незалежності суддів України», затверджена рішенням Вищої ради правосуддя 29 травня 2025 року № 1157/0/15-25. Київ, 2025. С. 61.

справедливих та об'єктивних рішень, а суддя виступає як гарант рівності сторін у процесі²⁸.

Пасайлок В. І. виділяє формальну та змістовно сторони принципу змагальності, зазначаючи, що перша передбачає таку процедуру, в якій справа буде розглядатися шляхом змагання, спору сторін, дослідження доказів, поданих сторонами та іншими особами, а друга – полягає в праві й обов'язку учасників процесу визначити коло фактів, на які вони можуть покликатися як на підставу своїх вимог і заперечень, довести обставини, якими вони обґрунтовують та або заперечують позов²⁹.

Не можна стверджувати, що змагальність найбільш повно проявляється лише на стадії судового розгляду або ж під час судових дебатів. В реаліях сучасного правосуддя все більше цивільних справ розглядаються у порядку спрощеного позовного провадження, яке не передбачає проведення підготовчого судового засідання та судових дебатів. За ч. 8 ст. 279 ЦПК при розгляді справи у порядку спрощеного провадження суд досліджує докази і письмові пояснення, викладені у заявах по суті справи, а у випадку розгляду справи з повідомленням (викликом) учасників справи – також заслуховує їх усні пояснення та показання свідків. Зважаючи на це, в справах, що розглядаються в такому порядку реалізація принципу змагальності якраз повністю відбувається при підготовці справи до судового розгляду шляхом подання заяв по суті справи.

В той же час, ряд науковців стоять на позиції незастосовності зазначеного вище принципу відносно всього цивільного процесу, а лише виключно щодо справ позовного провадження. Такої думки, зокрема Дяченко С. В. та Полінкевич О. В., які зауважують, що принцип змагальності реалізується не на всіх стадіях цивільного процесу та не у всіх провадженнях, яскравим прикладом чого є наказне провадження та окреме провадження³⁰.

Розкриваючи і підтримуючи вказану думку, Мамницький В. Ю. зауважує, що оскільки діяльність суду в наказному та окремому провадженні відбувається поза змагальною моделлю цивільного судочинства, тільки в межах якої можливо здійснення правосуддя, то така діяльність суду, виходить, не може вважатись правосуддям. А враховуючи той факт, що органам судової влади притаманна єдина соціальна функція – це функція здійснення правосуддя, яке реалізується через цивільне судочинство, то справи окремого та наказного провадження не повинні входити до юрисдикції загальних судів та розглядатися в порядку цивільного судочинства³¹.

²⁸ Стратій О. В. Значення принципу змагальності сторін в судовому процесі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 219. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2024/49.pdf (дата звернення: 06.11.2025).

²⁹ Пасайлок І. В. Змагальність сторін як основний принцип цивільного судочинства. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 3(24). С. 51.

³⁰ Дяченко С. В., Полінкевич О. В. Принцип змагальності в цивільному процесі. *Соціологія права*. 2018. № 3-4. С. 37.

³¹ Мамницький В. Ю. Принцип змагальності і моделі цивільного судочинства. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. № 10-2. Том 1. С. 169.

Дійсно, якщо звернутись, наприклад, до норми ст. 307 ЦПК, яка регламентує порядок підготовки справи про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою до розгляду, можна виявити, що будь-які елементи змагальності в закріпленій законом процедурі підготовки відсутні. Зокрема, вказана стаття передбачає активні дії виключно з боку суду, так як він до початку розгляду справи: встановлює осіб (родичів, співробітників тощо), які можуть дати свідчення про фізичну особу, місцеперебування якої невідоме; запитує відповідні організації за останнім місцем проживання відсутнього (житлово-експлуатаційні організації, органи реєстрації місця проживання осіб або органи місцевого самоврядування) і за останнім місцем роботи про наявність відомостей щодо фізичної особи, місцеперебування якої невідоме. Однак, в даній категорії справ в принципі неможлива змагальність, оскільки ключовий суб'єкт, щодо якого і вирішується правове питання – фізично відсутній не лише для суду, але і для заявника.

В той же час, якщо розглянути судову практику у справах окремого провадження, зокрема щодо встановлення певних фактів, що мають юридичне значення, а також про видачу обмежувального припису можна помітити доволі активну позицію не лише заявника, але і заінтересованих осіб у справі, яка часто полягає у запереченні проти задоволення такої заяви і аргументована як власними поясненнями, так і наданими суду письмовими доказами. Наприклад, у справі № 361/10043/25, (провадження № 2-о/361/226/25) Броварський міськрайонний суд Київської області відмовив заявниці у видачі обмежувального припису стосовно її рідного брата строком на шість місяців, з визначенням раду тимчасових обмежень його прав, врахувавши пояснення заінтересованої особи, яка заперечувала проти задоволення такої заяви, посилаючись на її безпідставність і необґрунтованість³². У справах № 711/3997/25 (номер провадження 2-о/711/140/25)³³ та № 344/6469/25 (провадження № 2-о/344/247/25)³⁴ суди також взяли до уваги заперечення заінтересованих осіб проти вжиття до них заходів обмеження при розгляді заяви про видачу обмежувального припису, відмовивши у цьому заявникам.

Таким чином, слід зробити висновок, що елементи принципу змагальності притаманні не лише позовному провадженню, але однозначно мають місце в окремому провадженні, проявляючись як при безпосередньому розгляді справ даного виду, так і на стадії їх підготовки.

³² Рішення Броварського міськрайонного суду Київської області від 03.09.2025 р. (справа № 361/10043/25, провадження № 2-о/361/226/25) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129997963> (дата звернення: 07.11.2025).

³³ Там само.

³⁴ Рішення Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 14 квітня 2025 року (справа № 344/6469/25, провадження № 2-о/344/247/25) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126608337> (дата звернення: 11.11.2025).

5. Роль принципу диспозитивності в досягненні завдання цивільного судочинства при підготовці справ до судового розгляду

Зміст принципу диспозитивності цивільного судочинства детально розкрито у ст. 13 ЦПК і він полягає у чотирьох основних аспектах:

1) розгляд справи судом можливий виключно на підставі звернення особи, яке відповідає встановленим ЦПК вимогам. Крім того, вирішення справи відбувається лише у тим, межах тих вимог, які визначила сама особа у своїй заяві, а також виключно на підставі доказів, що подані учасниками справи або ж були у передбачених процесуальним законом випадках витребувані судом від інших фізичних чи юридичних осіб, держави, органів місцевого самоврядування тощо;

2) збирання доказів, необхідних для вирішення цивільної справи є обов'язком учасника такої справи, а суд має право збирати докази з власної ініціативи лише у випадках, коли це необхідно для захисту малолітніх чи неповнолітніх осіб або осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена, або в інших випадках, передбачених ЦПК;

3) розпорядження правами щодо предмета спору здійснюється виключно учасником справа на власний розсуд, за винятком тих осіб, які не мають процесуальної дієздатності;

4) якщо дії законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє, суд залучає відповідний орган чи особу, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб.

Штефан А., висвітлюючи зміст принципу диспозитивності та його елементів, зауважує, що закладена у його суті свобода діяти на власний розсуд і самостійно обирати напрями своєї поведінки не є абсолютною і має визначені законом межі здійснення, існування яких необхідне для ефективного функціонування цивільної процесуальної форми, зокрема, дотримання розумних строків розгляду цивільних справ та недопущення зловживання процесуальними правами³⁵. Вказане є слушним зауваженням, оскільки межа між вільним розпорядженням наділеним правом та зловживанням вказаним правом є досить тонкою, що зумовлює необхідність судового контролю за даним балансом дозволено і можливого.

Яскраво вказану дію принципу диспозитивності можна побачити у підготовчому провадженні. Зокрема, відповідно до п. 1, 3 ч. 1 ст. 189 ЦПК України завданнями підготовчого провадження є остаточне визначення предмета спору та характеру спірних правовідносин, позовних вимог та складу учасників судового процесу, визначення обставин справи, які підлягають встановленню, та збирання відповідних доказів. Тобто суд, проводячи підготовче судове засідання, повинен упевнитись у тому, що заявлені позивачем у позовній заяві вимоги дійсно відповідають його внутрішньому волевиявленню і саме задоволення вказаних вимог є метою звернення позивача до суду. Крім того, зважаючи на сформульоване у ст. 2 ЦПК завдання цивільного судочинства, суд повинен переконатись і в тому чи дійсно є

³⁵ Штефан А. Принцип диспозитивності в цивільному судочинстві. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2020. № 5. С. 73, 79.

необхідність у захисті порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів особи, а також, що задоволення заявлених позовних вимог відповідатиме критерію ефективності.

В цій частині ВП ВС у своїх постановках сформулювала ряд висновків, якими повинні керуватись суди при оцінці позовних вимог вказаному вище критерію. Так в постанові від 29 вересня 2020 року (справа № 378/596/16-ц, провадження № 14-545цс19) зазначено висновок про те, що застосування конкретного способу захисту цивільного права залежить як від змісту права чи інтересу, за захистом якого звернулася особа, так і від характеру його порушення, невизнання або оспорення. Це право чи інтерес суд має захистити у спосіб, який є ефективним, тобто таким, що відповідає змісту відповідного права чи інтересу, характеру його порушення, невизнання або оспорення та спричиненим цими діями наслідкам. Вимога захисту цивільного права чи інтересу має забезпечити їх поновлення, а в разі неможливості такого поновлення – гарантувати особі отримання відповідного відшкодування³⁶. У постанові від 15.09.2022 р. (справа № 910/12525/20, провадження № 12-61гс21) зауважено, що обрання позивачем неналежного та неефективного способу захисту своїх прав є самостійною підставою для відмови в позові³⁷.

Між іншим, Якімова А. зауважує, що якщо обраний позивачем спосіб захисту не передбачений законом або договором, але є ефективним та не суперечить закону, а закон або договір у свою чергу не визначають іншого ефективного способу захисту, то порушене право/інтерес позивача підлягає захисту обраним ним способом³⁸. Діковська І. в цій частині також зазначає, що «ефективним є спосіб захисту, передбачений законом або договором, або такий, що не передбачений ні законом ні договором, але не суперечить закону, і який, на думку особи, право якої порушене, відповідає її інтересам. Належним є спосіб захисту, передбачений законом або договором, або такий, що не суперечить закону і який можна застосувати для захисту порушеного права, зважаючи на фактичні обставини справи. Будь-який ефективний спосіб захисту є належним, проте не кожен належний засіб є ефективним»³⁹. Тобто, зважаючи на вказане, суд у підготовчому провадженні повинен вчинити всі необхідні і дозволені його повноваженнями дії, щоб в судовому засіданні однозначно вирішити дилему між належністю та ефективністю обраного позивачем способу захисту його права.

³⁶ Постанова ВП ВС від 29 вересня 2020 року (справа № 378/596/16-ц, провадження № 14-545цс19) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93327297> (дата звернення: 18.11.2025).

³⁷ Постанова ВП ВС від 15.09.2022 р. (справа № 910/12525/20, провадження № 12-61гс21) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106558719> (дата звернення: 18.11.2025).

³⁸ Якімова А. Неефективність способу захисту порушеного права як підстава для відмови в позові (публікація від 26.07.2024 р.) / Національна асоціація адвокатів України – офіційний веб-портал. URL: <https://unba.org.ua/publications/9371-neeftivnist-sposobu-zahistu-porushenogo-prava-yak-pidstava-dlya-vidmovi-v-pozovi.html> (дата звернення: 18.11.2025).

³⁹ Діковська І. Ефективність чи належність способу захисту? *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2023. № 2(126). С. 22.

В підготовчому судовому засіданні суд запитує у позивача чи підтримує той свої позовні вимоги та чи є вони остаточно визначеним. Лише отримавши ствердну відповідь на поставлені питання, суд в подальшому може переходити до розгляду справи по суті. У випадку ж відмови особи від свого позову, суд закриває провадження у справі, керуючись принципом диспозитивності, який перешкоджає активному втручанню суду у спірні правовідносини без ініціативи на це конкретного суб'єкта.

Таким чином, стадія підготовчого провадження, за активної дії принципу диспозитивності, слугує способом перевірки реальності потреби позивача в судовому захисті його порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, що відповідає визначеному у ст. 2 ЦПК завданню цивільного судочинства.

ВИСНОВКИ

Справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ має на меті ефективний захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів всіх суб'єктів, які перебувають у правовому полі нашої країни, незалежно від їх правового статусу та інших ідентифікуючих ознак. Вказане завдання можна назвати цивільною процесуальною константою, оскільки його досягнення лишається незмінюваним, незалежно від виду чи складності судового провадження, кількості учасників справи та форм реалізації ними своїх процесуальних прав. Завдання цивільного судочинства слугує базовим і основоположним орієнтиром для суду при реалізації ним своїх повноважень на будь-якому етапі судового провадження: прийняття заяви, підготовки справи до судового розгляду, під час вирішення спору по суті або ж розгляду заяви в порядку окремого чи наказного провадження. Воно зберігає своє верховенство перед будь-яким формалізмом, бюрократизмом чи самовладністю, дбаючи про збереження демократичних та правових засад громадянського суспільства та держави в цілому.

В то же час, реалізація завдань цивільного судочинства можлива за умови втілення змістовної суті визначених в процесуальному законі основних засад (принципів), які для суду та всіх учасників цивільної справи слугують одночасно процесуальними дороговказами, обмежувачами та запобіжниками, які скеровують всю процесуальну діяльність у русло досягнення мети правосуддя. Вказане у повному обсязі відноситься до етапу підготовки справи до судового розгляду. Імперативний характер принципів цивільного судочинства у певних випадках обмежує як вільний розсуд судді, його необґрунтовану самовільність у прийнятті рішень та ухвал, так і запобігає зловживанню процесуальними правами учасниками судового процесу, концентруючи увагу виключно на якісній підготовці справи, створюючи підґрунтя для дослідження в судовому засіданні наявних у справі доказів, оцінки наданих пояснень, обґрунтованості поданих клопотань. З цих підстав стадія підготовки справи до розгляду формує структуровану модель майбутнього ефективного правосуддя, на якій суд та кожен учасник справи роблять свій юридичний внесок у подальше досягнення завдання цивільного судочинства.

АНОТАЦІЯ

Даний розділ присвячено дослідженню взаємозв'язку інституту підготовки справи до розгляду із завданням цивільного судочинства. Автор звертає увагу на важливі ролі підготовчого провадження та інших процесуальних заходів по підготовці справи до судового розгляду, яка полягає у формуванні майбутньої структурованої моделі безпосереднього вирішення конкретного питання, з яким заявник (позивач, стягувач) звернувся до суду. В роботі розкривається взаємозв'язок завдання цивільного судочинства та його принципів, за результатами чого автор робить висновок, що всі загальні засади цивільного судочинства мають на меті забезпечити досягнення мети правосуддя. В розділі проведено аналіз впливу принципу верховенства права на стадію підготовки справ до судового розгляду та його ролі у забезпеченні визначеного у ст. 2 ЦПК завдання цивільного судочинства. В роботі констатовано що в забезпеченні справедливого розгляду і вирішення цивільної справи ще на стадії підготовчого провадження одну із центральних ролей відіграє принцип змагальності, елементи якого притаманні не лише позовному провадженню. В розділі проаналізовано значення принципів поваги до честі і гідності, рівності усіх учасників судового процесу перед законом та судом, а також принципу диспозитивності в системі гарантій неупередженого правосуддя. В роботі обґрунтовано висновок про те, що закладення базису для справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ на стадії підготовки справи до розгляду відбувається виключно заактивної дії принципів цивільного судочинства, які скеровують процесуальну діяльність суду та учасників справи у русло досягнення мети правосуддя.

Література

1. European Court of Human Rights. *Piersack v. Belgium*, judgment of 1 October 1982, no. 8692/79. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57557%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57557%22]}) (дата звернення: 09.11.2025).
2. Андрушко А. В. До питання про загальні засади цивільного судочинства. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. Науковий часопис*. 2002. № 3. С. 55–60.
3. Бонтлаб В. В. Принципи цивільного процесуального права у новітніх умовах сьогодення: науково-правовий аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2014. № 2(10). С. 1–15. URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14bvvpna.pdf> (дата звернення: 28.10.2025).
4. Гетманцев М. Завдання цивільного судочинства за ЦПК України та ЦПК Республіки Молдова: порівняльно-правовий аналіз. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 11. С. 4–8.
5. Давидюк М. О. Принцип верховенства права в цивільному судочинстві. *Приватне право в умовах війни* : матеріали Всеукр. наук. конф. (Одеса, 15 листопада 2022 р.) / за заг. ред.: д. ю. н., проф. Є. Харитоновна, д. ю. н., проф. І. Давидової; НУ «ОЮА». Одеса : Фенікс, 2022. С. 440–443.
6. Діковська І. Ефективність чи належність способу захисту? *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2023. № 2(126). С. 20–23.

7. Довгерт С. А. Дія принципу верховенства права у сфері приватного права. *Університетські наукові записки*. 2007. № 2(22). С. 83–89.

8. Дяченко С. В., Поліневич О. В. Принцип змагальності в цивільному процесі. *Соціологія права*. 2018. № 3-4. С. 32–40.

9. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України – офіційний веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.11.2025).

10. Мамницький В. Ю. Принцип змагальності і моделі цивільного судочинства. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. № 10-2. Том 1. С. 167–170.

11. Миколаєць В. А. Принципи та процедури судочинства («Цивільне судочинство»): навчальний посібник / В. А. Миколаєць, І. О. Котович. Ірпінь: Державний податковий університет, 2024. 150 с.

12. Пасайлюк І. В. Змагальність сторін як основний принцип цивільного судочинства. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 3(24). С. 51–57.

13. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 13 березня 2019 року (справа № 199/6713/14-ц, провадження № 14-92ц19) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80854817> (дата звернення: 09.11.2025).

14. Постанова ВП ВС від 15.09.2022 р. (справа № 910/12525/20, провадження № 12-61гс21) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106558719> (дата звернення: 18.11.2025).

15. Постанова ВП ВС від 29 вересня 2020 року (справа № 378/596/16-ц, провадження № 14-545ц19) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93327297> (дата звернення: 18.11.2025).

16. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 р. № 1207-VII / Верховна Рада України – офіційний веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> (дата звернення: 05.11.2025).

17. Рішення Броварського міськрайонного суду Київської області від 03.09.2025 р. (справа № 361/10043/25, провадження № 2-о/361/226/25) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129997963> (дата звернення: 07.11.2025).

18. Рішення ЄСПЛ у справі «Білуха проти України» (Заява № 33949/02) Страсбург, 9 листопада 2006 року (переклад офіційний) / Верховна Рада України – офіційний веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_272#Text (дата звернення: 09.11.2025).

19. Рішення Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 14 квітня 2025 року (справа № 344/6469/25, провадження № 2-о/344/247/25) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126608337> (дата звернення: 11.11.2025).

20. Рішення Конституційного Суду України від 25 квітня 2012 року № 11-рп/2012 у справі за конституційним зверненням громадянина Шаповалова Олексія Леонідовича щодо офіційного тлумачення положення пункту 20 частини першої статті 106, частини першої статті 111-13 Господарського процесуального кодексу України у взаємозв'язку з положеннями пунктів 2, 8

частини третьої статті 129 Конституції України / Верховна Рада України – офіційний веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-12#Text> (дата звернення: 05.11.2025).

21. Рішення Маріїнського районного суду Донецької області від 17.01.19 року (справа 237/50/19, номер провадження 2-о/237/31/19) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79287183> (дата звернення: 01.11.2025).

22. Рішення Придніпровського районного суду м. Черкаси від 13 травня 2025 року (справа № 711/3997/25, провадження № 2-о/711/140/25) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127352292> (дата звернення: 07.11.2025).

23. Савчин Н. Завдання цивільного судочинства крізь призму практики Європейського суду з прав людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 12. С. 65–69.

24. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26.06.1945 року / Верховна Рада України – офіційний веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення: 05.11.2025).

25. Стратій О. В. Значення принципу змагальності сторін в судовому процесі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 218–220. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2024/49.pdf (дата звернення: 06.11.2025).

26. Ухвала Гайсинського районного суду Вінницької області від 10 лютого 2022 р. (справа № 129/257/22, провадження № 4-с/129/3/2022) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103084536> (дата звернення: 09.11.2025).

27. Ухвала Краматорського міського суду Донецької області від 30 листопада 2020 року (справа № 234/11734/20, провадження № 2/234/3293/20) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93415789> (дата звернення: 06.11.2025).

28. Ухвала Красноармійського міськрайонного суду Донецької області від 7 червня 2021 року (справа № 235/2413/21, провадження № 2/235/1067/21) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97501856> (дата звернення: 06.11.2025).

29. Ухвала Личаківського районного суду м. Львова від 9 вересня 2025 року (справа № 463/5175/25, провадження № 2/463/1677/25) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130066972> (дата звернення: 29.10.2025).

30. Ухвала Нікопольського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 02.06.2020 року (справа № 182/8077/19, провадження № 2/0182/1714/2020) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89587976> (дата звернення: 06.11.2025).

31. Ухвала Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 3 жовтня 2023 р. (справа № 335/1922/20, провадження № 2/335/3121/2023) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113870982> (дата звернення: 06.11.2025).

32. Ухвала про відкриття провадження у справі Чутівського районного суду Полтавської області від 31 липня 2025 року (справа № 550/941/25, провадження

№ 2/550/456/25) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129236070> (дата звернення: 29.10.2025).

33. Цивільне процесуальне право України (Загальна частина): підруч. / О.В. Гетманцев, Л.А. Кондрат'єва, Л.А. Остафійчук, А.Л. Паскар, І.Ю. Татулич; за ред. О.В. Гетманцева. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022, 412 с.

34. Цивільне процесуальне право України : навчальний посібник / кол. авторів ; за ред. В. О. Кучера, А. О. Дутко. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. 728 с.

35. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 року № 1618-IV / Верховна Рада України – офіційний веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 28.10.2025).

36. Цувіна Т. А. Принцип верховенства права у цивільному судочинстві. Матеріали круглого столу, присвяченого 105-й річниці від дня народження видатного вченого у галузі цивільного процесуального права, доктора юридичних наук, професора Семена Юлійовича Каца (м. Харків, 15 груд. 2020 р.) : тез. доп. Харків, 2020. С. 115–118.

37. Штефан А. Принцип диспозитивності в цивільному судочинстві. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2020. № 5. С. 72–81.

38. Щорічна доповідь «Про стан забезпечення незалежності суддів України», затверджена рішенням Вищої ради правосуддя 29 травня 2025 року № 1157/0/15-25. Київ, 2025. 64 с.

39 Якімова А. Неєфективність способу захисту порушеного права як підстава для відмови в позові (публікація від 26.07.2024 р.) / Національна асоціація адвокатів України – офіційний веб-портал. URL: <https://unba.org.ua/publications/9371-neepektivnist-sposobu-zahistu-porushenogo-prava-yak-pidstavada-vidmovi-v-pozovi.html> (дата звернення: 18.11.2025).

Information about the author:
Kotviakovskiy Yurii Oleksandrovych,

PhD in Law, Associate Professor,
Head of the Department of Justice and Philosophy
Sumy National Agrarian University
160, Herasyma Kondratieva Street, Sumy, 40021 Ukraine